

12. *Фещенко В. М.* Деякі питання еволюції капіталізму в наукових працях економістів України на рубежі XIX — XX ст. // Дослідження з історії економічної думки в Україні (кінець XIX — XX ст.) / Відп. Редактор Т. І. Дерев'янкін. — Нарис П. — К.: Наук. думка, 1996. — С. 54—64.

13. *Шумпетер Й.* Капіталізм, соціалізм і демократія. — М.: Економіка, 1995. — 540 с.

14. *Шумпетер Й.* Теорія економічного розвитку (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры.). — М.: Прогресс, 1982. — 473 с.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2006

УДК 332.025

Г. А. Грецька, ст. викладач
(Київський економічний інститут менеджменту),
здобувач кафедри політичної економії
обліково-економічних факультетів, КНЕУ

ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Розглянуто та проаналізовано стан відтворення таких важливих елементів економічного потенціалу в аграрному секторі як земля, техніка та трудові ресурси. Виокремлено проблеми фінансового забезпечення відтворювального процесу в сільському господарстві.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: аграрний сектор, економічний потенціал, виробничий потенціал, земля, робоча сила, технічне забезпечення, заробітна плата, доходи.

За останні роки аграрна сфера України зазнала значних економічних збитків, внаслідок чого була втрачена можливість відтворення не тільки інноваційних процесів, а й що головне, втрачено просте відтворення складових економічного потенціалу¹. З точки зору економічної теорії, до економічного потенціалу відносяться такі фактори виробництва як земля, праця, капітал, підприємництво та наука. Зазначимо, що у складному становищі опинилася аграрна наука, в основному через відсутність достатнього бюджетного фінансування, а також рефінансування за рахунок продажу наукових розробок.

¹ До структурних елементів економічного потенціалу аграрного сектору ми відносимо трудові ресурси, землю, сільськогосподарську техніку та технологічну систему.

Земля — специфічний елемент економічного потенціалу, оскільки вона є одночасно природним ресурсом і просторовим базисом суспільства, а ґрунт — основа життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості — родючості. Важливим чинником є також те, що корисні властивості та функції земель (ґрунтів), успадковані від минулих поколінь, використовуються нинішнім і повинні бути збережені для майбутніх поколінь.

Специфіка землі як фактора виробництва та економічного ресурсу проявляється в наступному. По-перше, земля як ресурс, характеризується обмеженістю. Обмеженість означає, що суспільство не може запропонувати більше ресурсів, ніж хотіли би мати люди. Обмеженість землі абсолютна. Ніякі чинники не можуть збільшити її площу, окрім природних непередбачуваних катаклізмів. За всю історію існування людства площа корисних для людини земель зменшувалась, а не навпаки.

По-друге, специфіка земельного ресурсу, як фактора в тому, що не тільки його кількісні параметри зменшуються, а й постійно знижуються якісні характеристики. За винятком окремих країн, в яких дотримуються агротехнології з обробітку землі, якісні характеристики землі можуть навіть покращуватись. Відновлення продуктивності землі передбачає виділення значних капітальних вкладень і не є прибутковим. Низька норма прибутку не приваблює приватний капітал, тому інвестиції, як правило, здійснюються державою. В цьому випадку ціна землі росте, що автоматично веде до збільшення земельної ренти.

По-третє, перегрів економіки, який набув закономірної тенденції за останні півстоліття, створює «тиск» на кожну ділянку землі з точки зору прикладення капіталу або її привласнення як об'єкту власності. Тобто, монополія на землю, як на об'єкт господарювання, ще більше посилює можливість отримання ренти (диференціальної чи абсолютної).

Розглядаючи родючість ґрунтів як банк національного надбання, не можна не відзначити, що за останні роки ми втратили майже третину цих «золотих» запасів країни. На даний час близько 40 % сільськогосподарських угідь піддано ерозії, майже половина має низький і середній вміст фосфору, в обробітку перебуває майже 16 % деградованих і малопродуктивних земель, щорічні втрати гумусу становлять 0,65 т/га. Такий стан пояснюється багатьма причинами, однак головною з них є те, що влада фактично переклала відповідальність за охорону земель на нових власників, не забезпечивши при цьому країну чіткою системою управління родючістю ґрунтів.

Таблиця 1

ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ
ТЕХНІКОЮ В УКРАЇНІ ЗА ПЕРІОД 1990—2004 рр.

Дані Держкомстату		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Трактори		495					469	442	406	374	347	319	296	274	251	234
Зернозбиральні комбайни		107					91	86	79	74	70	65	61	57	54	50
Вантажні автомо- білі		296					278	262	247	257	245	227	209	195	177	160

Таблиця складена на основі даних Статистичного збірника та Статистичного бюлетеня, що виходили в Україні за відповідні роки.

За таких умов виходом з кризи може бути усвідомлення надзвичайної важливості завдання охорони ґрунтів [2] і формування відповідної Національної програми. З огляду на це регулювальні та контрольні функції суб'єктів землекористування у ринкових умовах не тільки не зникають, а й потребують удосконалення як на державному, так і суспільному та громадському рівнях, розвитку інших форм та методів, придатних для зазначених цілей. Національний статус програми підкреслює значимість проблеми і необхідність її розв'язання за рахунок скоординованих дій усього суспільства. В цьому плані першочерговим для України є скорочення частки ріллі до 40—50 %. За умови виведення з обробітку близько 8,6 млн га малопродуктивних і деградованих земель співвідношення ріллі та екологостабільних угідь оптимізується й інтенсивність ерозійних процесів різко зменшиться.

Аналіз процесів відтворення окремих елементів виробничого потенціалу аграрного сектору свідчить про катастрофічне становище, про руйнацію. Матеріальне забезпечення є необхідним елементом для з'ясування реальної картини стану агропромислового комплексу, перспектив його розвитку, рівня механізації виробничого процесу, виробничого потенціалу, шляхів підвищення продуктивності та оптимальності поєднання факторів виробництва.

Аналіз тенденцій забезпеченості сільськогосподарською технікою в Україні свідчить про різке зменшення (табл. 1). Зокрема, слід відзначити, кількість тракторів, комбайнів та вантажних автомобілів зменшилось майже у два рази. Значне скорочення інвестицій в основний капітал призвело до від'ємного балансу списання і поповнення машинного парку тракторами, зернозбиральними комбайнами, іншими сільськогосподарськими машинами і знаряддями аграрних формувань. Протягом 15 років, починаючи з 1990 року, внаслідок фізичного зношення сільськогосподарські підприємства України списали 250 тис. тракторів, майже 55 тис. зернозбиральних комбайнів, десятки тисяч одиниць іншої сільськогосподарської техніки. Водночас через різке зниження платоспроможності сільськогосподарських товаровиробників придбання нової техніки практично призупинилося. За останні п'ять років їм вдалося придбати лише 25 тис. тракторів і 6 тис. зернозбиральних комбайнів.

В цей же період у десятки разів скоротився випуск тракторів та інших технічних засобів. Якщо у 1990 році в Україні було вироблено 106 тис. тракторів, то в 2000 році лише 4 тис., у 2001 році — 3,6 тис., у 2002 році — 3 тис. і в 2003 році 4,5 тис. штук.

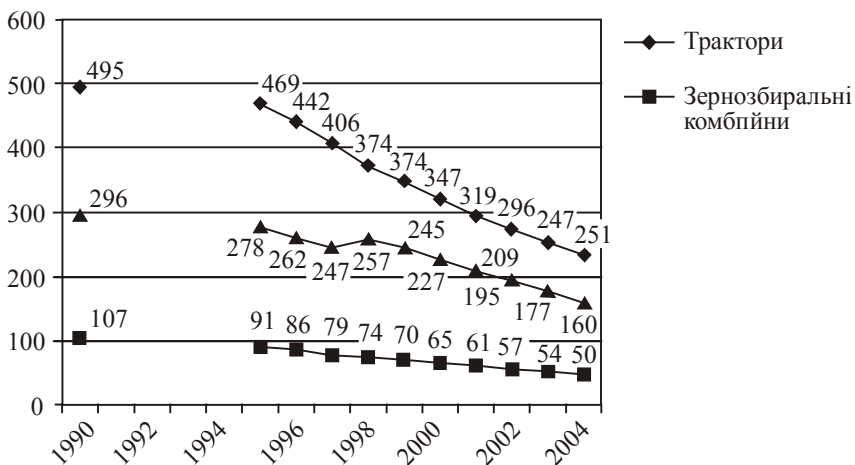

Рис. 1. Тенденції наявності техніки в сільському господарстві за 1990—2004 рр.

Різко скоротились обсяги будівництва виробничих приміщень і введення їх в експлуатацію. У 1985 році в країні було введено в дію тваринницьких приміщень великої рогатої худоби на 403 тис. головомісць, свиней — на 217,6 тис., овець — 82,1 тис. головомісць. Через п'ять років у 1990 році було збудовано і введено в експлуатацію виробничих приміщень з обладнанням по механізації технологічних процесів для великої рогатої худоби на 207,9 тис., свиней — на 128,5 тис. і птиці — 28 тис. головомісць. У 2003 році сільськогосподарські підприємства ввели в дію виробничих приміщень для великої рогатої худоби тільки на 3,1 тис. і свиней — 4,9 тис. головомісць.

В результаті скорочення зайнятості населення, використання ріллі та технічного потенціалу знизились обсяги зернових, виробництва м'яса, цукру тощо. Розглянемо структуру виробництва м'яса та зміни які відбулися з нею (табл. 2).

Найбільшу частку від загальної кількості (100 %) виробництва займає яловичина і телятина: відповідно 45,57 % у 1990 р. та 38,50 % у 2004 р. Друге місце займає свинина 36,16 % та 35,05 % у 1990 і 2004 рр. відповідно. До зростання частки у загальному виробництві має тенденцію виробництво м'яса птиці 16,25 % та 23,51 % у 1990 та 2004 рр. відповідно. Також до зростання виробництва має тенденцію і виробництво конини (0,28 % та 1,07 % у 1990 та 2004 рр. відповідно).

Таблиця 2

ДИНАМІКА ВИРОБНИЦТВА М'ЯСА В УКРАЇНІ за 1990—2004 роки

Дані Держкомстату															
Виробництво м'яса за видами (у забійній вазі; тис. т)															
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Всього	4358					2294	2113	1875	1706	1695	1663	1517	1648	1725	1595
Яловичина і теля- тина	1986					1186	1048	930	793	791	754	646	704	723	614
Свинина	1576					807	789	710	668	656	676	591	599	631	559
Баранина і козя- тина	46					40	32	24	21	19	17	15	17	17	16
М'ясо птиці	708					235	218	186	200	204	193	239	300	324	375
М'ясо кролів	30					19	18	16	14	15	14	14	16	14	14
Конина	12					7	8	9	10	10	9	12	12	16	17

Щодо робочої сили, як фактору виробництва та складового елементу економічного потенціалу, то тут також спостерігаються невтішні тенденції. Знецінення робочої сили, яке фактично відбулося за 1990—1999 рр., та пов'язане з цим різке зниження РЗП призвели до того, що заробітна плата неспроможна забезпечити найманому працівникові умови для нормальної життєдіяльності й повноцінного відтворення робочої сили.

Вартість робочої сили в Україні значно нижча, ніж у країнах Європи, США і Японії. Приміром, вартість робочої сили за годину робочого часу становить: у Німеччині — 25 дол., Японії та США — 16,4, Франції — 15,5, Південній Кореї — 7,5, Румунії та Болгарії — 80 центів, а в Україні за станом на 1 вересня 2000 р. — усього 35 центів, що значно нижче, ніж у країнах з перехідною економікою» [3]. Отже, недосконалість оплати праці, вкрай низький її рівень та міжгалузеві, міжпосадові й міжкваліфікаційні деформації в оплаті праці призвели до втрати заробітною платою всіх притаманних їй функцій.

Сучасне становище у сфері оплати праці робітників в Україні можна охарактеризувати як кризове. «Невизначеність позицій та непослідовність дій по реформуванню господарського механізму не дозволили здійснити радикальну реформу заробітної плати та виробити ринковий механізм її регулювання. Так, дотепер в Україні не визначається право власності людини на свої здібності до праці. Таке становище не дозволяє зробити робітника незалежним суб'єктом ринку праці та захистити його від диктату роботодавців» [4].

Колективні господарства стали чи не найбільш незахищеними під час формування ринкових відносин, що і призвело до глибокої економічної кризи в аграрному комплексі. Тому дедалі більше утверджувалася думка про те, що стримують розвиток сільського господарства недосконалість економічних, і в першу чергу соціально-трудових, відносин, практично повне відчуження селянина від засобів виробництва та результатів своєї праці. Інакше кажучи, система аграрних відносин, що склалася за радянських часів, стала гальмом для сільської економіки.

Результати розрахунків із застосуванням математичного апарату кореляційного та факторного аналізу на основі статистичного матеріалу 1998—2003 рр. засвідчили стабільно тісний прямий зв'язок між показниками обсягів ВВП на душу населення та одного зайнятого, темпами зростання ВВП, обсягами промислової та сільськогосподарської продукції і показниками роздержавлення та приватизації підприємств, становлення нових організаційних форм господарю-

вання на селі та ефективності функціонування суб'єктів підприємницької діяльності різних форм власності, у тому числі й самозайнятих селян. Коефіцієнт кореляції між цими показниками становив 0,68—0,84.

Співвідношення споживчого попиту і пропозицій на ринках наприкінці ХХ — ХХІ ст. складаються не тільки і не стільки під впливом «вільного ринку», тобто свободи вибору споживача і виробника, як це було двісті-триста років тому, а й під цілеспрямованим регулюючим впливом держави. В сучасну епоху вона вміло і жорстко регулює на «макро- і мікроекономічному рівнях майже весь товарно-грошовий обіг, включаючи рух і кругообіг капіталу, сировинних ресурсів, грошей, цінних паперів, готових товарів, трудових ресурсів, нерухомості тощо» [5].

Нині обмежені фінансові можливості товаровиробників загострюють проблему не тільки розширеного, а що катастрофічно, так це простого відтворення економічного потенціалу. Тому постає питання про пошук шляхів підвищення платоспроможності сільськогосподарських товаровиробників через надання їм банківських кредитних коштів, виділення державних дотацій, субвенцій тощо.

На наш погляд, у системі Міністерства аграрної політики України доцільно створити Державний фонд нагромадження і використання закінчених нових наукових розробок, одержаних за рахунок бюджетного фінансування науково-дослідних робіт. Його формування слід здійснювати на основі ретельної експертизи та оцінки інноваційної продукції відповідно до визначених міністерством вимог. Такий фонд повинен вирішувати питання, пов'язані зі збором інформації щодо заінтересованості товаровиробників у придбанні нової техніки, технології та форм організації сільськогосподарського виробництва.

«Головною підвалиною стійкості дрібного сільського господарства, — зазначає М. І. Туган-Барановський, — є не економічні переваги його над великим господарством, а та поважна обставина, що велике господарство провадиться як капіталістичне підприємство заради прибутку і ренти, а дрібне — для забезпечення існування самого виробника» [6]. А відбувається це тому, що селянин не кидає вести господарство навіть тоді, коли воно не дає йому нічого, крім необхідних засобів існування, тобто, коли воно не приносить прибуток. Тому дрібне підприємство може існувати при значно меншому доході, ніж велике капіталістичне фермерське господарство. Тому стає зрозумілою аграрна політика США по підтримці своїх сімейних фермерських господарств.

Для України це означає необхідність підтримки в першу чергу свого дрібного сільського виробника, його збереження у вигляді

робочої сили та і як власника. Зазначимо, що сьогодні значна частина міського населення забезпечує себе самостійно продуктами харчування (крім м'ясних продуктів) за рахунок присадибних ділянок, а при сприятливому законодавчому та фінансово-ресурсному забезпеченні багато осіб з цієї частини перекваліфікувалось би в фермери. Державна політика підтримки дрібного виробника на селі допоможе вирішити поступово кілька проблем: першу — забезпечення продуктами самих селян; другу — ліквідації безробіття на селі (особливо в західних районах) та частково безробіття в місті. При сприятливих економічних умовах ведення дрібного селянського господарства (надання кредитів, утримання ціни на сільського господарства, матеріальне забезпечення) багато міських жителів проявлять інтерес до аграрного сектору. По-третє, через дрібне господарство можна підняти інтерес до праці на землі та виховати майбутніх фермерів, які зможуть організувати сільське господарство на капіталістичних засадах, з використанням найманої праці з числа міського населення.

Література

1. Рижук С. М., Медведєв В. В., Бенцаровський Д. М. До концепції управління родючістю ґрунтів // Вісник аграрної науки. — 2003. — № 4. — С. 21—26.
2. Таблиця складена на основі даних Статистичного збірника та Статистичного бюлетеня, що виходили в Україні за відповідні роки.
3. Павловська Н. Необхідність та шляхи забезпечення випереджаючого зростання заробітної плати/Україна: аспекти праці. — 2001р. — № 1. — С. 10—16.
4. Ведерніков М. Д. Ринковий механізм регулювання оплати праці робітників(проблеми, теорії і практики). Монографія: — Хмельницький, НВП «Евріка»ТОВ, 2001. — С. 263—264.
5. Богиня Д. Актуальні проблеми регулювання доходів і організації оплати праці на етапі трансформації економіки України // Україна: аспекти праці. — 2000. — № 6. — С. 3—14.
6. Туган-Барановський М. І. Політична економія. Курс популярний. К.: Наукова думка, 1994. — С. 186.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2006